

”De syv sandemænd” ved Følle

Vilfred Friborg Hansen

Lige vest for Rønde, på sydsiden af landevejen, lidt vest for Knubbro Bæk, ligger et dysseanlæg, der af de lokale tidligere var kendt som ”de syv sandemænd”. Fra vejen ses kun en klynge træer, men hvis man går over marken, der tilhører Ågård, Århusvej 1, Følle, møder man en temmelig stor klynge sten, der fremtræder som en langdysse med tre gravkamre. Der er dog tale om en noget hårdhændet restaurering af det oprindelige dysseanlæg, der formodentlig bestod af en sammenbygget langdysse og runddysse. Restaureringen blev foretaget af ejeren af marken i 1880’erne.

En senere ejer, Børge Mikkelsen, der havde gården fra 1946 til 1996, fortalte historien om stedet og dets særprægede navn sådan til mig i 2001:

Figur 1. ”De syv sandemænd”, foto VFH 2011.

Sagnet om de syv sandemænd

”Monumentet er i dag omgivet af høje træer og ligner en skibssætning. Men det er muligvis blevet så grundigt restaureret en gang i 1880’erne, at dets autenticitet i den nuværende form kan være tvivlsom. På grund af syv store sten i anlægget har det på et tidspunkt været kaldt ”de syv sandemænd”. Der knytter sig det sagn til stedet, at det oprindeligt var et tingsted, hvor man engang skulle have afgjort en sag af allerstørste betydning. Der var indkaldt syv vidner, ”sandemænd”, men de var købt af den ene part til at vidne falsk.

Dommeren havde nok på fornemmelsen, at der var noget galt med vidnesbyrdene, men de syvs ordfører, en gudsforgåen rad, tilbød uden at blinke, at de ville sværge på sandheden af deres ord, og at han ville ønske, at de ville blive forvandlet til sten på stedet, hvis de løj.

Dommeren tog dem på ordet. Han lod dem sværge, og i samme nu, de havde aflagt eden, blev de til sten. Og der må de nu stå til evig tid som straf for deres forbrydelse”.

Sagnet omtales kort i Just M. Thieles ”Danske Folkesagn” bind II side 41, 1843, sådan: ”På Følle Mark... staar der nær ved Havet nogle Steen i en Rundkreds, hvilke kaldes: De syv Sandemænd. Tilforn var det syv Mennesker, men da de havde aflagt falsk Vidnesbyrd, bleve de paa Stedet omskabte til Steen”. Et andet værk om sagn om sten (kilden desværre tabt) omtaler stedet sådan: ”Nr. 2043. Syv Sandemænd på Følle Mark er syv i en Runddel stående Sten, der engang skal have været Mennesker, men de forsvor sig på Stedet, og derfor blev de til Sten. Stenene er en Stensætning fra Oldtiden”. Denne sidste beretning opgiver som kilde ovennævnte Thiele, Trap VI side 692, samt ”Beretning fra det første danske Hjemstavnskursus” 1923.

En mere udførlig udgave finder jeg på nettet i en samling af gamle sagn relaterende til Djursland. Titlen er ”Sagn og Historier” uden nogen form for kildeangivelse. På side 15 ses sagnet om ”De syv sandemænd” gengivet sådan:

”Lige over for Røndehallen, på den anden side af Århusvej, står der en gruppe sten midt på en mark. Det ligner en jættestue fra bondestenalderen, og det er det måske også. Gamle folk i Rønde fortæller dog en lidt anden historie:

En præst var kendt for sit voldsomme temperament, og flere bønder havde set sig sur på ham. De udtænkte en lumsk plan for at blive af med ham. En mand blev betalt for at tage til Sverige, men lade noget tøj blive tilbage. Nogle bønder gravede så et lig op på kirkegården og trak tøjet på den døde. Liget smed de på præstegårdens mødding en mørk aften.

Der blev selvfølgelig stor opstandelse, da en tjenestepige fandt liget og kom skrigende ind på præstegården. Præsten blev med det samme ført ud på Kalø i fangekælderen, mistænkt for mordet. Derefter skulle en retssag afgøre, om han var skyldig.

Den gang skulle såkaldte sandemænd afgøre, hvem den skyldige var. En sandemand var en mand med ærligt navn og rygte, det vil sige en mand, man kunne stole på. Han skulle eje sin egen jord og bo i herredet. Normalt skulle der i Sønder Djurs Herred være otte sandemænd, men da den ene var præsten selv, måtte man nøjes med syv.

Retssagen blev holdt på tingstedet. Alle syv mænd var enige. Alt tydede på, at præsten var skyldig, og de dømte ham til døden ved halshugning. Da præsten fik sin dom råbte han højt:

”Vil I sværge på, at I taler sandt?”

”Ja”, sagde en af sandemændene, ”hvis vi sværger falsk, skal vi blive til sten!”

I samme øjeblik blev de syv sandemænd til stenstøtter, og de står den dag i dag på tingstedet, hvor retssagen fandt sted”.

Mulige forklaringer

Det er umuligt ikke at få en mistanke om, at sagnet om de syv sandemænd oprindeligt knyttede sig til et helt andet oldtidsanlæg. Der er jo langt over syv sten i det anlæg, vi taler om her, og der har været talrige andre oldtidslevn i området – man kan blot nævne, at der har stået to oldtidshøje lige vest for ”vores” anlæg. Trap (1963-udgaven, side 1035) nævner, at man har kendskab til ”6 runddysser, 2 langdysser, et dyssekammer, 74 gravhøje og 3 røser” i Bregnet sogn, der er ”sløjfet eller ødelagt”.

Mistanken bestyrkes af Hans Ellekildes beskrivelse i 1923 i "Beretning fra det første danske Hjemstavnskursus". Han skriver her om "De syv Sandemænd"¹: "Mindesmærket er nu desværre ødelagt. To af sandemændene står ved indkørslen til Røndegård, to andre skal være i haven samme sted. Efter fotografi at dømme har de syv sandemænd muligvis været de syv sidste sten i en langdysse sidekreds, hvor selve dyssen i ældre tid er forsvundet". Genforeningsstenen i Rønde Højskoles have, rejst 1920, stammer ifølge Trap fra "en ødelagt dysse".

En mulig forklaring kunne måske også være, at dysseanlægget oprindeligt har været dækket som en oldtidshøj, hvor kun syv store sten var synlige. Først senere er jorden skredet sammen, så langt flere sten er blevet synlige.

Endelig kan sagnet være et vandresagn, der er blevet knyttet til stedet uden smålig skelen til, hvor mange sten, der har været synlige.

Senere skæbne

Dækstenene til de oprindelige dyssegravkamre blev ifølge Børge Mikkelsen brugt til at bygge stenkisten under den nye Århusvej i 1854 (den nuværende hovedvej og Hovedgade gennem Rønde). Dette stemmer med Nationalmuseets første optegnelser om stedet fra 1894, hvor det noteres, at anlægget i forbindelse med anlægget af den nye Aarhus-Grenaa landevej, der forløber lige nord for, sammen med flere dysse i nærheden blev "plyndret". Museet anfører også, at anlægget har været udsat for "en hårdhændet og meget uheldig restaurering, foretaget af ejeren selv". Restaureringen må altså være sket før 1894 og har vel været et sikkert velment forsøg på at råde bod på ødelæggelserne ved vejanlægget i 1854.

Mærkeligt nok omtaler Nationalmuseet hverken i 1894 eller senere sagnet om de syv sandemænd. De lokale har åbenbart ikke fortalt historien til museets folk.

Hvis vi antager, at restaureringen er foretaget af ejeren en del år efter 1854 og før 1894, så må den formastelige ejer være Søren Christensen "Smed", der ejede gården "Bernbo" (matr. nr. 3) fra 1863 og frem til omkring århundredskiftet. Ågård, Århusvej 1 – og nabogården Århusvej 3 - er nemlig først udstykket fra Bernbo efter århundredskiftet 1900, formodentlig i 1906.

Søren "Smed" var i øvrigt dannebrogsmænd og veteran fra krigen i 1864. Det passer fint med, at han har haft så stor historisk interesse, at han – desværre helt uden den fornødne fagkundskab - gik i gang med at restaurere det storslåede dysseanlæg, som han sikkert har været stolt af at have liggende på sin mark. Man kan forestille sig, at han dengang har høstet stor anerkendelse for sin indsats af de lokale.

Nationalmuseet noterer i 1935, at stedet er bevokset med løvtræer, så dyssen ikke kan ses fra landevejen, og at "ejeren har med vilje beplantet stedet, for at dyssen ikke skal blive ødelagt, og for at undgå forespørgsler med henblik på køb af stenene". Ejeren var venligt stemt over for en restaurering, men en fredning kunne "af forskellige grunde" ikke ordnes med det samme.

Ejeren var på det tidspunkt Niels Holst, og oplysningen passer med lokales beretning om Niels Holsts store interesse for anlægget. Den senere og tidligere omtalte ejer, Børge Mikkelsen, fortalte i 2001, at Holst efter at have solgt gården i 1940 hvert år kom og besøgte oldtidsanlægget og sad der en tid i stilhed.

Efter Nationalmuseets besøg i 1935 blev anlægget fredet og tinglyst tre år senere. I fredningsteksten er stedets tilstand meget nøjagtigt beskrevet - hvilke sten, der er bevaret og i hvilken tilstand (se senere).

¹ Hans Ellekilde: "Gennemgang af Kaløegns Folkesagn", i "Det første danske Hjemstavnskursus i Rønde ved Kaløvig 1. – 10. august 1923", Aarhus 1924.

John Widahl fortæller, at i hans barndom i 1940'erne blev dyssen kaldt "Kongstedet" og hans far Børge Widahl omtaler det samme i sine erindringer fra begyndelsen af 1900-tallet. Det kunne lyde, som om ideen om et tingsted er blevet forbundet med kongens tilstedeværelse – eller kan man have haft en ide om, at det mægtige anlæg rummede en konges begravelse? Derimod er det helt umuligt at forklare, hvorfor området dernede, altså marken omkring Knubbro bæk, altid blev kaldt "Frankrig". Området har været populært som legested for byens børn, der også om vinteren søgte ned til mølledammen ved Følle Mølle, lige ved siden af, for at kælke og løbe på skøjter.

Børge Mikkelsen fortalte i 2001, at hele marken omkring oldtidsanlægget vrimlede med oldtidslevn, utallige stenøkser og flinteredskaber. Nationalmuseet noterer i 1894, at der har ligget to oldtidshøje vest for anlægget, og at der også her er fundet talrige levn fra oldtiden.

Fagkundskabens tolkning

Nationalmuseet besøgte som nævnt anlægget første gang i 1894 og tolkede det som en langdyssse i nord, bygget sammen med en runddyssse i syd. Det nordligste af langdyssen noteres at være ødelagt og indgået i dyrkingen af den omgivende jord.

Den bevarede del af langdyssen blev målt til at være 16 meter lang og 9 meter bred, mens runddyssen målte 11 meter i diameter. Langdyssens tre gravkamre er alle bevaret, men i miserabel tilstand. Runddyssens gravkammer er også bevaret, om end i meget mangelfuld tilstand.

De bevarede sten noteres alle at være "meget anselige og genrejst ved restaureringen".

Langdyssens bevarede sten

I fredningsteksten fra 1938 noteres, at følgende sten af langdyssen er bevaret:

Randsten: fem i øst, fire i vest, alle stående.

Det **nordlige gravkammer:** en bæresten i syd, en i vest, mens tre i nord er opsat i nyere tid ved restaureringen, to gangsten (sten i gangen, der fører ind til gravkammeret) bevaret mod øst.

Det **midterste gravkammer:** en bæresten i nord, to par gangsten mod øst.

Det **sydlige gravkammer:** to bæresten i nord og vest, et par gangsten mod øst.

"Alle sten er meget anselige og genrejst ved restaureringen. Trægroet i ager".

Runddyssens bevarede sten

19 store **randsten** er bevarede.

Af **gravkammeret** er bevaret to bæresten mod nord og to mod syd. Den østlige ende mangler. To par gangsten mod vest, med to tærskelsten.

Alle sten bemærkes at være meget store og "trægroet i ager".

Figur 2. "De syv sandemænd", runddyssens gravkammer set mod vest. Fire bæresten til gravkammeret forrest, to af de fire gangsten fra gangen ind til kammeret ses bagerst. Foto VFH 2011.

Senere besigtigelser

Nationalmuseet besøgte stedet igen straks efter krigen, i 1946. Beskrivelsen ved den lejlighed er den samme som i 1935 og i fredningsteksten fra 1938.

I 1982 er det Skov- og Naturstyrelsen, der er på "nyberejsning af fredede lokaliteter". Styrelsen har genopmålt anlægget og kommer til følgende mål for langdyssen: 18 m lang, 10,5 m bred, altså begge mål lidt større end Nationalmuseets tidligere. Men styrelsen noterer også, at "oprindelig længde er uvis, ovennævnte længdedimension er en smule usikker, da afgrænsningen mod runddyssen mod syd ikke kan fastlægges præcist". Anlæggets bund ligger i niveau med marken mod øst, mens der mod vest er et "ca. 0,5 – 1,0 m stort terrassehak uden for randstenene".

Det noteres, at nogle af stenene er væltet, men ellers fremstår anlægget "meget pænt og seværdigt".

I 1987 er Skov- og Naturstyrelsen igen på stedet og giver nu en ny beskrivelse af langdyssens midterste kammer: "Af selve kammeret ses kun én stor, væltet sten, formentlig en nordlig bæresten (men kan dog også være en vestlig randsten nedraset i krateret efter et helt sløjfet kammer). Derudover forefindes af gangen to par bæresten (hvoraf den sydvestlige er væltet) samt to hertil hørende tærskelsten".

I 2012 er det Moesgaard Museum, der er på "museal besigtigelse". Museet bekræfter stort set de tidligere beskrivelser, men har fundet brændt flint omkring dyssen og noterer i øvrigt, at der på grund af sammenbygningen af langdyssen og runddyssen er tale om et "kompliceret" anlæg.

Egen besigtigelse februar 2020

16. februar 2020 tog jeg turen over marken fra min daglige tur langs Knubbro Bæk. På mange måder er det fornuftigt nok at tage kikket om vinteren, hvor bevoksningen er lav og træerne uden blade.

Jeg så meget tydeligt – vel at mærke når man ved det i forvejen! – langdyssen i nord og runddyssen i syd. De er helt sammenbyggede, og da stenene i skellet mangler – måske har de aldrig været der – er det svært at se nøjagtigt, hvor skellet mellem langdyssen og runddyssen går.

I langdyssens nordlige ende er alle randsten væk, og der er pløjet helt ind tæt på gravkammeret. Der er bevaret 11 randsten i langdyssen og 19 i runddyssen. Ud over de store sten, der er talt med her, også herunder, ligger der talrige mindre sten overalt, og nogle gange sat ind som tætning i gravkammerne forneden.

Der aftegner sig også tydeligt tre gravkamre i langdyssen, alle med indgang fra øst, og et stort gravkammer i runddyssen, men med indgang fra vest.

Jeg fandt to bæresten og to gangsten i langdyssens nordlige gravkammer, fire gangsten og én – i øvrigt væltet - bæresten i det midterste kammer, to gangsten og to bæresten i det sydlige kammer og endelig fire bæresten og fire gangsten i runddyssens gravkammer, der i øvrigt fremtræder som det mest imponerende af de fire kamre. Men det kan jo skyldes, at så mange af de store sten er bevaret.

Med andre ord: ingen dæksten i nogen af kamrene er bevaret. Børge Mikkelsen har sikkert ret i, at de har ligget over stenkisten under Aarhusvej siden 1854.

Ved sammenligning med fredningsteksten ser det ud til, at jeg har talt to sten, som Nationalmuseet noterer som muligvis senere opsatte bæresten, som randsten, og at Nationalmuseet har talt en sten mere samme sted med end jeg. Ellers ser de to beskrivelser ud til at passe sammen, med korrektionen fra Skov- og Naturstyrelsen i 1980'erne inkluderet.

I det hele taget er det nogle meget store sten, der præger anlægget og giver det dets imponerende og iøjnefaldende udseende udefra. Man må igen og igen forbløffes over, at stenalderens mennesker har kunnet udgrave, transportere og rejse så store sten.

Seværdigt!

Lad mig slutte med nogle af de ord, der går igen i de mange beskrivelser lige siden den første i 1894: et "anseligt", "kompliceret" og "seværdigt" anlæg.

Ærgerligt, at adgangsforholdene er temmelig umulige. Det bedste råd er nok at smide bilen ved Hospice Djursland og gå ad stien lige nord for hospicet ned i bunden af Knubbro Bækdal. Når stien i bunden af dalen drejer mod syd, fortsætter man i stedet lige ud over Knubbro Bæk ad den primitive træbro. Herfra ses anlægget tydeligt, og så er det bare at have gummistøvlerne på og gå over marken derud. Og håbe på ejerens forståelse.

Det lyder måske kompliceret, men hele vandreturen er faktisk kun på højst 300 - 400 m.

Kilde: Vilfred Friborg Hansen: "Følles historie", Rønde 2004, under beskrivelsen af Ågård, Århusvej 1 (utrykt hæfte, kan lånes på biblioteket).

www.kulturarv.dk / fortidsminder.

Skrevet af Vilfred Friborg Hansen februar 2020.